به بهانه برخی حاشیه‌های کودکانه، سازوکار طراحی کتاب‌های درسی را بررسی کردیم

عاقبت نگاه درجه ۲ به گرافیک کتاب‌های درسی

عاطفه جعفری
روزنامه‌نگار

می‌گویند طرح روی جلد کتاب شلوغ بود، برای همین عکس دختران را از روی کتاب برداشتیم...

همین جمله را می‌گویند و خودشان را راحت می‌کنند. بعد هم که می‌بینند اعتراض‌ها زیاد می‌شود می‌گویند اصلاح می‌کنیم و دوباره عکس را برمی‌گردانیم. حالا این برگرداندن خودش می‌شود یک هزینه گزاف برای چاپ تعداد زیادی کتاب. همین یک کاری که شاید آن کارشناس آموزشی فکر می‌کرده برای خلوتی آن تصویر انجام می‌دهد، طی این چندروز به یک پدیده جنجالی و بهانه‌ای برای اظهارنظر کاربران فضای مجازی تبدیل شده است. هرکس استدلال و برهانی برای این کار می‌آورد و درنهایت باعث می‌شود اعتماد عمومی جامعه کم شود. در این گزارش نمی‌خواهیم از موضوع خاصی که اخیرا محل جدل شده صحبت کنیم، بلکه بهانه‌ای است برای پرداختن به این موضوع که چقدر تصویرسازی کتاب‌های درسی خلاقانه است؟ و باتوجه به ضرورت اهمیت تاثیرگذاری طرح و گرافیک کتاب‌های آموزشی، چقدر آموزش‌وپرورش به این موضوع توجه دارد؟ آیا برنامه‌ریزی برای این کار بلندمدت است یا فقط یک رفع تکلیف و یک ماه مانده به شروع سال تحصیلی تصاویر روی جلد کتاب جا خوش می‌کنند.

نویسنده و تصویرساز از هم جدا افتاده‌اند

حدود سه‌سال با مجموعه‌ای همکاری داشت که طراحی کتب درسی را به‌عهده داشته‌اند. زمانی که برای این کار او را می‌خواهند خوشحال و راضی بوده، چون در ذهنش این را داشته که می‌توان برای بچه‌ها کارهای زیادی انجام داد؛ اینکه با یک تصویرسازی قوی بچه‌ها بتوانند با علاقه بیشتر کتاب‌هایشان را ورق بزنند و بخوانند. آرزوهای زیادی در ذهن داشته، اما همه‌چیز در همان سال اول برایش تبدیل به یک کار روتین شده است. او می‌بیند که نمی‌تواند خیلی چیزها را عوض کند. فرشته همه زندگی‌اش را روی این مساله یعنی تصویرسازی برای کودکان گذاشته بود؛ در دانشگاه رشته نقاشی را انتخاب کرد و علاقه‌اش او را به سمت تصویرسازی کتاب کودک کشاند. طرح‌های زیادی برای این کار انجام داد و بعد از چندسال برای طراحی کتاب‌های درسی دعوت شد. اول نمی‌خواهد این مساله را قبول کند، اما با اکثریت به‌خاطر علاقه به کار برای بچه‌ها دعوت به کار را می‌پذیرد. گفت‌وگویم با او درمورد این همکاری است و کارهایی که انجام داده است.

از فرشته که ترجیح می‌دهد نام خانوادگی‌اش را در گزارش نیاوریم؛ از روزهای اولی می‌پرسیم که برای طراحی وارد این مجموعه شده بود و اینکه چه چیزهایی مدنظرش بود. نفسی می‌کشد و می‌گوید: «هنوز هم با یادآوری روز اولی که این کار را شروع کردم برایم جذاب است. تصویرسازی برای کودکان همیشه مورد علاقه‌ام بود و بالاخره توانستم وارد این کار شوم؛ کاری که همیشه آرزویش را داشتم. البته قبل از آن هم کار تصویرسازی برای کتاب‌های داستانی را انجام می‌دادم، اما کتاب درسی یا کتاب داستانی متفاوت است. برای همین کار دلچسب‌تر و سخت‌تر می‌شود.»

در این طراح کتاب‌های درسی از سختی کار و مشکلات می‌پرسیم و می‌گوید: «سختی کار کتب درسی زیاد است، چون چندین نفر باید کار را تایید کنند. اما درنهایت کار بسیار ساده انتخاب می‌شود. شما اگر کتاب‌های داستانی یا شعرهایی را که برای کودکان است نگاه کنید می‌بینید که چقدر تنوع کارها زیاد است، مخصوصا در این چند سال که بیشتر هم شده و همه تصویرسازان سعی می‌کنند با یک وسواس خاصی کار را انجام بدهند و حتی با کمک روان‌شناسان کودک برای طراحی جلد کتاب و تصویرسازی آن تصمیم می‌گیرند. مساله‌ای که فکر می‌کردم برای کتب درسی هم جدی گرفته می‌شود، چون مهم‌تر است، اما درواقع این کار انجام نمی‌گیرد.»

چرایی این مساله را که می‌پرسم می‌گوید: «ببینید، کار در کتب درسی متفاوت است. تصویرساز باید با مولف و نویسنده متن هماهنگ باشد؛ مثلا وقتی می‌خواهیم برای بچه‌ها درمورد مهربانی بگوییم یا اینکه وقتی می‌خواهیم مفاهیمی همچون فداکاری و ایثار را منتقل کنیم، باید نویسنده و تصویرساز با هم هماهنگ باشند. اما این اتفاق نمی‌افتد و مولف جداگانه کارش را انجام می‌دهد و تصویرساز هم بعد از نوشتن متن باید کارش را شروع کند، درحالی که در کتب داستانی این ناهماهنگی خیلی کمتر اتفاق می‌افتد و هر دو یعنی مولف و تصویرساز کنار هم هستند. همین ناهماهنگی‌ها باعث می‌شود تصویرسازی کتاب درسی بدون هیچ خلاقیتی شکل بگیرد.»

تغییر می‌شود و این همه سروصدا ایجاد می‌کند. من معتقدم مشکل ما ریشه‌دارتر از تغییر یک عکس است. تقریبا هرسال این عکس‌ها درحال تغییر است؛ یک‌بار عکس پسرها، یک‌بار دخترها و همه این کارها برای این است که بگویند دارند یک کاری انجام می‌دهند. این مساله فقط مختص جلد نیست و داخل کتاب‌های درسی هم همین روال را شاهدیم؛ یعنی هیچ فرقی برای آن تصویرساز ندارد که چه کاری انجام بدهد. همان کاری را می‌کند که به او می‌گویند. برای طراحی یک کار خیلی کم جلسه گذاشته می‌شود و همه اینها باعث می‌شود کتاب‌ها عاری از خلاقیت و اتفاقات بکر باشد.»

مولف جداگانه کارش را انجام می‌دهد و تصویرساز هم بعد از نوشتن متن باید کارش را شروع کند، درحالی که در کتب داستانی این ناهماهنگی خیلی کمتر اتفاق می‌افتد و هر دو یعنی مولف و تصویرساز کنار هم هستند. همین ناهماهنگی‌ها باعث می‌شود تصویرسازی کتاب درسی بدون هیچ خلاقیتی شکل بگیرد

چگونگی تصویرسازی و طراحی در کتاب‌های کمک‌درسی

غیر از کتاب‌های درسی، کتاب‌های دیگری هستند که این روزها درکنار کتاب‌های بچه‌ها، موردتوجه قرار می‌گیرند و بچه‌ها از آن استفاده می‌کنند. کتاب‌های کمک‌آموزشی که توسط ناشران کمک‌آموزشی منتشر می‌شود و بچه‌ها در سطوح مختلف آموزشی از آن استفاده می‌کنند. برای اینکه از تصویرسازی این کتاب‌ها کسب اطلاع کنیم، به‌سراغ کسی رفتیم که چندسالی تصویرسازی این کتاب‌ها را به‌عهده داشت و به‌گفته خودش این کار خیلی هم برایش لذت‌بخش بود. مهرداد محمدی، کار تصویرسازی را با کتاب‌های کودک شروع کرد و چندسالی خارج از ایران فعالیت می‌کرد تا اینکه دوباره به ایران بازگشت و تصویرسازی در کتب آموزشی را ازسر گرفت.

از محمدی درمورد تفاوت کار در کتاب‌های کمک‌آموزشی و کتب داستانی می‌پرسیم و می‌گوید: «خیلی متفاوت است. در داستان شما با قوه تخیل مخاطب‌تان که همان کودک است مواجهید که بسیار باید به آن توجه و حتی باید سوال‌هایی را که مدنظر اوست باتوجه به داستانی که نوشته شده است مدنظر قرار دهید. اما در کتاب‌های کمک‌آموزشی، کمی متفاوت است. بچه‌ها مثلا در کتاب ریاضی کمک‌درسی با اعداد سروکار دارند و باید خلاقیت تصویرگر بسیار زیاد باشد تا بتواند همراه با سرگرمی منطق ریاضی را به کودک آموزش بدهد. حتی درمورد تصاویر روی جلد این کتاب‌ها هم باید توجه ویژه شود. در چندسالی که روی کتاب‌های کمک‌آموزشی کار می‌کردم، خیلی به طرح جلدها دقت می‌شد. برای ناشر جلب‌نظر مخاطب بسیار مهم بود و همه تلاشش را می‌کرد تا کتابی را منتشر کند که مخاطب با دیدن حتی ظاهر کتاب، آن را بخرد، جدا از اینکه چقدر کتاب‌های آموزشی الان مهم شده است و خانواده‌ها این مدل کتاب‌ها را برای فرزندان‌شان می‌خرند.»

درمورد ایجاد خلاقیت در این مدل کتاب‌ها می‌پرسم و می‌گوید: «دقیقا می‌خواستم به همین نکته اشاره کنم. ببینید، ما تقریبا برای کتاب‌های درسی بچه‌ها خلاقیتی نداریم. من چندسالی خارج از کشور بودم و چون این موضوع برایم مهم بود، خیلی توجه می‌کردم که ببینم کتاب‌های آموزشی بچه‌ها در آنجا چه تفاوتی با ما دارد و دقیقا به همین مساله رسیدم؛ خلاقیت... ببینید، چیزی که من دیدم این بود که بچه‌ها کتاب درسی داشتند، اما خلاقیت را بسیار دقیق بود و حس کنجکاوی بچه‌ها در مواجهه با کتاب برانگیخته می‌شد. یک دوستی داشتم که یکی از طراح‌های این کتاب‌ها را می‌شناخت و دیداری با او داشتم. می‌گفت برای طراحی یک کتاب و کشیدن تصویرهایش زمان دوساله صرف می‌کنند و کارگروهی دارند که شامل نویسنده، روانشناس، تصویرگر و خیلی از افراد دیگری است که بودن‌شان در این کارگروه مهم است. کارها با هم صورت می‌گیرد، درحالی که در کشور ما این‌طور نیست و همه‌چیز جداگانه انجام می‌گیرد و همین می‌شود که کتاب‌های درسی جذابیت بصری چندانی ندارند. اما درمورد کتاب‌های کمک‌آموزشی این موضوع کمی متفاوت می‌شود. ما ناشران کمک‌آموزشی زیاد داریم و همین داشتن رقیب باعث شده کتاب‌ها حتی در طراحی جلد متفاوت باشند و برای این کار کلی هزینه می‌کنند.»

درمورد هزینه‌ای که برخی ناشران کتاب‌های کمک‌درسی می‌کنند می‌پرسم که در جواب می‌گوید: «شکل طراحی جلد کتاب در بازار نشر کمک‌آموزشی ما متفاوت است. ناشران کمک‌آموزشی برای طراحی کتاب‌هایشان پول زیادی خرج می‌کنند و این کار را هم برای جلب‌نظر دانش‌آموزان درست می‌دانند. شورایی دارند و در این شورا برای طراحی کتاب‌ها تصمیم می‌گیرند. البته نکته مهم اینجاست که هرسال تقریبا طراحی جلدها تغییر می‌کند تا برای مخاطب همچنان این مساله جذاب باشد. در طراحی این مدل کتاب‌ها به سن کودک یا دانش‌آموزان نوجوان و بزرگ‌تر توجه بسیاری می‌شود. برای همین است که در این چندسال بارها دیده‌ام که بچه‌ها کتاب‌های کمک‌آموزشی را از کتاب‌های درسی‌شان بیشتر دوست دارند و این مساله، در سنین پایین‌تر و مقطع ابتدایی بسیار دیده شده است، چون بچه‌ها در این سن درگیر تصویر هستند تا متن. برای همین ویژگی‌های بصری خیلی مهم است. بچه‌ها در این سن فقط به عکس‌ها توجه می‌کنند و چیزهای دیگر برایشان مهم نیست. به همین دلیل باید خیلی به این مسائل توجه شود که تقریبا در کتاب‌های کمک‌درسی رعایت می‌شود و در کتاب‌های درسی مدارس این موضوع اهمیت چندانی ندارد و به‌راحتی از کنار آن می‌گذرند.» البته محمدی تاکید می‌کند که خودش موافق این مدل کتاب‌های کمک‌درسی نیست و این مدل آموزش را درست نمی‌داند و محیطش فقط برای تفاوت در طراحی‌های این مدل کتاب‌ها است.

این تصویرساز کتاب در جمع‌بندی صحبت‌هایش می‌گوید: «کاش به تصویر در کتاب‌ها توجه بیشتری می‌شد. بچه‌ها در ۶ سالگی که وارد سیستم آموزشی می‌شوند، از لحاظ بصری احتیاج به تصویرهای مناسب با توجه به مفهوم کتاب دارند. تصویرهای ساده که انگار از سر رفع‌تکلیف در کتاب‌ها قرار گرفته است نمی‌تواند چندان در شکل‌گیری خلاقیت بچه‌ها موثر باشد.»

۱۴۰۰ راه جدید برای طراحی کتاب‌های درسی

روان‌شناسان معتقدند سنی که کودکان وارد مدرسه می‌شوند، زمانی است که باید خلاقیت آنها شکوفا شود. حالا این کار می‌تواند با شیوه‌های درس دادن باشد یا خیلی چیزهای دیگر که در کنارش کتاب‌های درسی هم مهم است. سال ۱۳۴۰ که تصمیم برای تصویرسازی در کتاب‌های درسی شروع شد، یک انتشارات به‌نام فرانکلین این کار را انجام می‌داد. بعد هم با همکاری کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان این کار ادامه یافت و با جذب نقاشان جوان، طرح‌های جدیدتری به کتاب‌ها اضافه شد. درنهایت می‌بینیم که بسیاری از تصاویری که از آن سال‌ها در کتب درسی باقی مانده، ماندگار شده‌اند و همه این تصاویر را به یاد دارند. باوجود رشد و پیشرفت فناوری‌های تصویری و البته ظهور جوان‌های متعهدی که در حوزه گرافیک فعالیت می‌کنند انتظار می‌رفت صنعت تصویرسازی کتاب‌های آموزشی شاهد تنوع و طراحی‌های دقیق‌تری باشد، اما با نگاهی گذرا به کتاب‌هایی که در این سال‌ها منتشر شده‌اند، جلوه‌ای از خلاقیت‌های گرافیکی دیده نمی‌شود، به‌گونه‌ای که می‌توان گفت طراحی کتاب‌های قدیمی وضعیت بهتری داشت. برنامه‌ریزی برای طراحی درست این کتاب‌ها می‌تواند اولویت اصلی در آموزش‌وپرورش باشد. حذف یک عکس از روی جلد یک کتاب مهم است؛ چه عکس دخترانِ این سرزمین باشد چه عکس پسران، که بارها در این سال‌ها شاهدش بودیم. اما مساله اصلی این است که این کتاب‌ها به هیچوجه نمی‌توانند ذهن بچه‌ها را وارد یک بازی خلاقانه کنند؛ کاری که می‌توان با گذشتن از دهه ۹۰ وارد شدن به یک دهه جدید، برای نسل جدید انجام داد.

ادامه از صفحه ۱۲

هنرهایی که ماندگار شد

کتاب‌های درسی در دهه ۵۰ و ۶۰ تصاویری را در خود جای دادند و هنوز بعد از گذشت سال‌ها باز هم یاد آن تصاویر برای همیشه در ذهن‌ها ماندگار است. در این بخش از گزارش اشاره‌ای به این افراد و این تصاویر ماندگار داریم.

پرویز کلانتری و تصویرهای ماندگار

هنوز تصویر داستان‌های او مثل «حسنک کجایی»، «روباه و خروس» و «چوپان دروغگو» او در ذهن خیلی از کودکان دهه ۵۰ و ۶۰ باقی مانده است. پرویز کلانتری کسی که نامش با کتاب‌های درسی گره خورده است و خودش درباره خودش گفته بود: «سال‌ها پیش کودکی با قطعه زغالی توی کوچه‌روی دیوار خانه‌شان نوشت: اگر می‌خواهی مرا بشناسی سر این خط را بکِش و بیا. او خط را پیچاند و پیچاند و رفت روی دیوار کناری و بعد روی دیوار همسایه، رفت تا انتهای کوچه و خط را ادامه داد تا کوچه‌های بعدی تا اینکه ناگهان متوجه شد در یک محله غریبه گم شده است. شروع به گریه وزاری کرد چون گم شده بود. البته طبیعی بود که سر آن خط را دوباره بگیرد و برگردد سر جای اول. ولی از آنجا که خط را در هم پیچانده بود دیگر نمی‌توانست این کار را انجام دهد. حالا ببینیم قضیه چه بوده است؟ اصلا کسی قرار نبود این بچه را بشناسد که سر آن خط را بگیرد و آن را دنبال کند تا بداند این بچه کیست. درواقع معنای روانشناختی این کار چنین است که این بچه می‌خواست خودش، خودش را بشناسد و درواداری خودشناسی بود که رفت و گم شد. حالا سال‌ها گذشته است و من همچنان او را می‌بینم که در حال خط کشیدن است تا خودش را پیدا کند.»

صادق صندوقی و طراحی اصحاب فیل

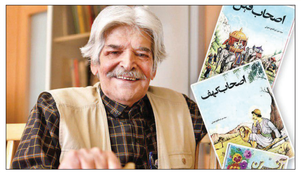

صادق صندوقی درمورد تصویرگری داستان اصحاب فیل گفته است: «به‌عنوان تصویرگر براساس آنچه مولفان می‌دانند باید تصویری می‌کشیدیم. برای تصویرگری داستان اصحاب فیل خدا می‌داند چقدر مشقت کشیدم. اصلا نمی‌دانستم ابایل چه شکلی هستند. همه شنیده‌ایم که موجوداتی شبیه به پرستوبودند، اما شکل دقیقی از آن را در ذهن نداشتم. هرچقدر با مولفان مشورت می‌کردم، آنها هم اظهار بی‌اطلاعی می‌کردند. از طرفی جدا از شکل ابابیل، تصویر کردن آن جسمی که آنان به سمت زمین پرتاب می‌کردند هم کار سختی بود. آن جسم باید چه شکلی می‌بود و چه وزنی می‌داشت؟ با همه این مشکلات اما خوشبختانه تصویر جواب داد و در حافظه‌ها باقی ماند.» صادق صندوقی یکی از ماندگارترین نام‌ها و پیشکسوت در حوزه تصویرگری کتاب‌های درسی و کتاب‌های کودکان و نوجوانان است. او با تصویرگری قصه‌های قرآنی به‌عنوان یک تصویرگر کتاب شناخته شد.

غلامعلی مکتبی و عشق اول و آخر به تصویرگری

عشق به تصویرگری را بدینسو داشته و در این باره گفته است: «در بین ۶۰ سالی که به‌عنوان تصویرگر کار می‌کنم روزم را با عشق تصویرگری شب کرده‌ام و شب‌ها نیز با عشق تصویرگری به خواب رفته‌ام، تا جایی که توان داشته‌ام در این عرصه کار کرده‌ام و با همانند کسانی که می‌خواهند به صورت حرفه‌ای برای بچه‌ها تولید علم و محتوا کنند.

اگر این سلسله‌مراتب طی شده باشد همه قدرت دارند باید چه کاری انجام بدهند تا کتاب‌های درسی که به اندازه‌ای کار کرده که می‌داند باید چه کاری انجام شده که خطا نرود. اگر خطا کرد، گروه شامل مدیر هنری، ناظر هنری و سرگروه تالیف نظر می‌دهند. این‌طور نیست که بگویید مقصر فلانی است. در فرآیند تولید کتاب درسی هیچ کسی را نمی‌توان مقصر دانست. چه بسا گرافیست یا تصویرگر نخواهد این طور کار کند ولی نیم بگویید باید این‌چنین کار کنید.

منوچهر درفشه و خانواده هاشمی

بچه‌های دهه ۶۰ یادشان است خانواده هاشمی را که به شهرهای مختلف سفر می‌کردند. تصویرساز این تصاویر منوچهر درفشه بود کسی که تصویرهای ماندگار زیادی را خلق کرده است. او در دهه‌های ۵۰ و ۷۰ تصویرساز کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی بود. از جمله آثار او می‌توان به تصویرسازی برای شعر اشک بتیم از کتاب فارسی پنجم دبستان و ماجرای خانواده آقای هاشمی از کتاب تعلیمات اجتماعی سوم دبستان اشاره کرد.

گفت‌وگو

بررسی گرافیک کتاب‌های درسی در گفت‌وگو با ۲ گرافیست

تغییر تصاویر کتاب‌های درسی قوانین دارد اما گاهی سلیقه‌ای عمل می‌شود

سیدمهدی موسوی‌تبار
روزنامه‌نگار

تصاویر کتاب‌های درسی همیشه و در دهه‌های اخیر به‌طور خاص موردتوجه عموم مردم بوده است؛ از دانش‌آموزان گرفته که با آنها ارتباط دارند تا والدین و بزرگسالانی که این کتاب‌ها را تورق کرده و یا با آنها خاطره‌بازی می‌کنند. تصاویر کتاب‌ها بسته به هر درس و هر سال تحصیلی متفاوت بوده است و قرار بوده هرکدام وظایفی را ایفا کنند. فارغ از مسائلی مانند حذف چهره دخترها و یا مریم میرزاخانی و یا تغییرات دیگر در سال‌های اخیر اما مساله مهم این است که اصلاحات مطالب و تصاویر کتاب‌های درسی با چه اهدافی انجام می‌شود و چه فرآیندی دارد؟ آیا با تغییرات مدیریتی و یا حتی وزرا باید داخل کتاب‌ها دست برده شود. قانون به دولت‌ها اجازه می‌دهد که با تغییر هر رئیس‌جمهور، دانش‌آموزان در محتوا و ظاهر کتاب‌های درسی هم تغییراتی را تجاهل کنند و وضعیت آموزش‌شان دچار تحول شود؟ اصلا تصاویر کتاب‌های درسی قرار بوده چه نقش‌هایی را ایفا کنند و چه بارهایی را از روی دوش سیستم آموزشی بردارند؟ تصاویر کتاب‌ها حکم دوربین دور غذای اصلی را دارند یا خودشان هم بخشی از غذای اصلی هستند؟ نگاه فانتزی و تزئینی به تصاویر و طرح‌های داخل کتاب درسی فارغ از سال تحصیلی و سن و سال دانش‌آموزان، درنهایت می‌تواند یک کتاب آموزشی را به یک پیک شادی تبدیل کند یا جزوه‌ای با ظاهر زیبا، وضعیت گرافیکی کتاب‌های درسی در سال‌های اخیر آنقدر نامشخص و بی‌هدف بوده که صدای گرافیست‌ها را هم درآورده است. بعضی از گرافیست‌ها از سلیقه‌ای عمل کردن مدیران گلایه‌مندند و برخی دیگر از عدم توجه به قوانین و گاه تحریف آنها. شاید در برخی کشورها کتاب‌های درسی مطابق با قومیت، زبان و جغرافیای هر منطقه آماده شود اما در کشور ما که امکان تحقق چنین اتفاقی وجود ندارد باید نگاه جامع و طولانی‌مدتی به مساله تغییرات و تصاویر کتاب‌ها شکل بگیرد. تغییرات هر ساله فارغ از اسراف و صرف هزینه‌های هنگفت، باعث سردرگمی دانش‌آموزان و والدین آنها نیز خواهد شد.

گفت‌وگو با کاظم طلایی، گرافیست

اقوام ایرانی در کتاب‌های درسی باید دیده شوند

قطعا هر کتابی منطبق بر محتوایاتش شکل گرافیکی اش تغییر می‌کند. گرافیک کتاب‌های درسی در بخش جلد و محتوا باید چه ویژگی‌هایی داشته باشد؟

برای طراحی جلد کتاب درسی به‌صورت حرفه‌ای مانند کتاب‌های فاخر، عناصری که تولیدکننده یک کتاب درسی هستند یک تیم تشکیل می‌دهند که چند نویسنده، سرگروه آن رشته، مدیر هنری و گرافیست اعضای آن هستند و تعدادی تصویرگر که بیرون این مجموعه کار می‌کنند ولی در اینجا مدیر هنری حضور دارد و حرف‌هایی را که این گروه بیان می‌کند، به تصویرگر منتقل می‌کند و تصویرساز کار را اجرا می‌کند. به‌صورت حرفه‌ای این است که در رابطه با حرف همدیگر توجیه می‌شوند و اگر ابهامی وجود داشت، برطرف می‌شود و هر کسی کار خود را می‌کند، نویسنده کار خود را می‌کند، گرافیست کار خود را می‌کند، تصویرگر هم کار خود را انجام می‌دهد، مدیر هنری هم از نظر هنری نظارت می‌کند.

درمجموع باید گروه تالیف هم نسبت به طراحی روی جلد نظر بدهد، به این علت که هر کتاب باید محتوای همان کتاب را نشان دهد. مثلا نمی‌توانید کتاب ریاضی کلاس سوم را کار کنید و طرح روی جلد آن از بچه‌های آن سن بالاتر باشد یا بالعکس. در کتاب نمی‌توانید همه را پسر یا همه را دختر استفاده کنید. فراوانی مقاطع ما در سطح کشور متفاوت است. از افراد مختلف هم باید استفاده شود یعنی با آناتومی‌های مختلف باشند؛ چاق، لاغر، قدبلند، عینکی و حتی معلول باید در این کتاب‌ها بیاید.

همه این افراد مخاطب کتاب هستند و باید تصاویر این چنینی را در کتاب ببینند. بنابراین یک کار تخصصی و تجربه می‌طلبد. آدم‌هایی که این کار را انجام می‌دهند اگر تجربه نداشته باشند ممکن است کاری را ببینند که منجر به فجایعی شود. این تجربه خیلی کمک می‌کند. بخشی از تجربه باید مدرسه باشد یعنی پلکانی بالا آمده باشد تا به اینجا رسیده باشند؛ همانند کسانی که می‌خواهند به صورت حرفه‌ای برای بچه‌ها تولید علم و محتوا کنند.

اگر این سلسله‌مراتب طی شده باشد همه قدرت دارند باید چه کاری انجام بدهند تا کتاب‌های درسی که به اندازه‌ای کار کرده که می‌داند باید چه کاری انجام شده که خطا نرود. اگر خطا کرد، گروه شامل مدیر هنری، ناظر هنری و سرگروه تالیف نظر می‌دهند. این‌طور نیست که بگویید مقصر فلانی است. در فرآیند تولید کتاب درسی هیچ کسی را نمی‌توان مقصر دانست. چه بسا گرافیست یا تصویرگر نخواهد این طور کار کند ولی نیم بگویید باید این‌چنین کار کنید.

یعنی یک کار گروهی است و نمی‌توان یک نفر را مقصر دانست؟

بله، البته در یک سری مقاطع مدیرانی آمدند که بسیار خودرای بودند و این سبب جدایی دارد. من درباره کار حرفه‌ای بحث می‌کنم. برخی مدیران اذعان دارند من باید پاسخگو باشم پس هرچه من می‌گویم باید اجرا شود. برخی مواقع اتفاقی هم رخ می‌دهد. در دنیای حرفه‌ای باید یک تیم جوابگو باشد. در تیم هم سرگروه تالیف حرف نهایی را می‌زند. درست است که اعضای هنری و مدیر هنری نظر می‌دهند.

درواقع مدیر هنری جوابگو است؟

خیر، در کار هنری آخرین نظر را سرگروه بیان می‌کند. یک نفر باید باشد؛ موقعی که مدیر هنری تایید کند و تیم بر محور سرگروه می‌چرخد. بقیه عوامل همان‌طور که به سرگروه کمک می‌کنند خود نیز هویتی دارند. در مسائل مختلف نظر می‌دهند. از نظر کلی کار، سرگروه باید پاسخگو باشد که هر چقدر این سرگروه باسواد‌تر و باتجربه‌تر باشد، کار و خروجی کامل‌تر است.

کشورهای دیگر هم همین روال را دارند؟ در بحث مخاطب تفکیک صورت می‌گیرد یعنی مخاطب اول تا ششم ویژگی‌های متفاوتی دارد؟

کشورها متفاوت هستند. برخی کشورهای اروپایی با بالاتب‌های آمریکا متفاوت است. هر ایالت در آمریکا یک کتاب اختصاصی دارد. آنجا این طور نیست که دولت کار کند. بخش‌های خصوصی براساس مفاهیمی که دولت تعیین کرده، تولید محتوا می‌کنند. چارچوب را دولت مشخص می‌کند و از نظر گرافیک و فرمت و... خود آنها کار می‌کنند. چند ناشر برای یک ایالت کار می‌کنند و یک زمانی مدیران آموزشگاه تصمیم می‌گیرند که کدام‌یک از این ناشران را انتخاب کنند.

این یک روش است و حسنی که دارد این است که وقتی درباره برگه‌ای صحبت می‌کنید آن برگه موجود و کوه موجود و کارخانه موجود در آن ایالت را صحبت می‌کنند. یعنی تطبیق کتاب با واقعیت برای بچه خیلی ملموس است. در کشورهای دیگر ممکن است یک کتاب برای کل کشور باشد که اینجا باید سلاتق مختلف و ظرفیت‌های مختلف را لحاظ کرد. نمی‌توان تنها شامل تهران را مدنظر قرار داد و به بقیه مناطق تهران بی‌توجه بود.

این اتفاق در کتاب‌های ما رخ می‌دهد؟

در کتاب‌های درسی چندسالی هست حضور ندارم و نمی‌دانم

گفت‌وگو با سعید رزاقی، گرافیست

کارشناس‌های علمی یک ساز می‌زنند و کارشناس گرافیک، یک ساز دیگر

کار گرافیک کتب درسی چه روالی دارد؟ در کشورهای دیگر و ایران به چه صورت است؟ براساس چه روندی این کار را انجام می‌دهند؟

من سال‌ها پیش این را انجام می‌دادم و شرایطش با الان متفاوت است.

در سال‌های اخیر اتفاقات زیادی در حوزه گرافیک کتاب‌های درسی افتاده است؛ مثلا وزیر جلد کتاب نگارش یک کفتر درحال پرواز است و هیچ مفهومی را منتقل نمی‌کند، یا استفاده از درخت و پرنده در داخل و روی جلد کتاب‌های درسی زیاد است.

بله، یا قرآن را در آن کتاب درسی حذف کردند و قرآن را از زیر تلویزیون حذف می‌کنند و می‌خواهیم بدانیم چرا این اتفاقات می‌افتد؟

بله، اما به صورت موردی مدنظر ما نیست. در چند سال اخیر به هویت مستقلی درخصوص طراحی کتاب‌های درسی نمی‌رسیم. این که برای گروه کلاس اول تا ششم طراحی باید چه ویژگی‌ها داشته باشد و سنین بالاتر چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد.

واقعیت این است که کارشناس‌های علمی این کتاب‌ها یک ساز می‌زنند و کارشناس گرافیک ساز دیگری می‌زند. کسی که آموزش دهنده است می‌گوید این مفاهیم برای این رده سنی است، این مفاهیم برای این رتبه سنی مناسب است، برای دوره ابتدایی، راهنمایی و پیش‌دبستانی متفاوت است. به‌عبارت دیگر با احتیاط باید سراغ این موضوعات رفت. یک زمانی ممکن است کتاب پیش‌دانشگاهی را ناشناخته و بدون علم در اختیار بچه ابتدایی قرار دهند و بچه گیر کند. طبق کتاب‌های درسی کتاب‌های غیردرسی همانند بزرگسالان احتیاج به تصاویر کمتر دارد و با متن بیشتر ارتباط برقرار می‌شود ولی در کتاب‌های کودک اگر دقت کنید تعداد تصاویر خوش‌وآب‌ورنگ‌تر است و با مخاطب کودک ارتباط بیشتری می‌گیرد. مسلما در تولید کتاب‌های درسی به این مقوله باید توجه شود.

سال‌های پیش خشک‌ترین کتاب‌ها، کتاب‌های دینی و ریاضی بود. ما عاشق ورق زدن کتاب فارسی و علوم بودیم. الان سالیان سال است که این حالت عوض شده و کتاب ریاضی را سعی می‌کنند با جذاب‌ترین تصاویر ارائه کنند. ۲۰-۳۰ سال می‌شود که این کار را انجام می‌دهند ولی باید این امر به‌روزرسانی شود.

و باید تغییر شرایط هم مدنظر گرفته شود.

مخاطب کودک کنونی در این روزها با مخاطب کودک ۲۰ یا ۳۰ و حتی ۱۰ سال پیش متفاوت است. یک توقع دیگری دارد، مقایسه دیگری با کتاب‌های خارج از کشور انجام می‌شود و نوع پرداخت مهم است، اینکه چطور کار کند که داستان کار کردم که برای درس فارسی بدهد. افکار پیک و مجله دوست‌داشتنی را ورق می‌زند و بهترین آموزش حالتی است که کودک حس نکند به او آموزش داده می‌شود.

مخاطب نوجوان متفاوت است و شخصیت او شکل گرفته است. مخاطب کودک اگر احساس کند تحمیلی به او می‌شود، عقبگرد می‌کند و نیز وقتی که نتواند آموزش ببیند ولی اگر به چشم یک بازی آموزشی به کار نگاه کند، برایش جذاب‌تر است. تصاویر و مفاهیم و نوع کتاب‌هایی آموزشی که بتوانند بدون اینکه بچه متوجه شود آموزش می‌بیند، روند به چه صورت است. قبلا هم در کتاب‌های درسی نبودم بلکه در مجلات رشد بودم. از دور نگاه به این کتاب‌ها داشتم. آنچه وجود دارد این است که باید ایران دیده شود و وقتی ایران یک کتاب درسی دارد باید منعکس کننده قومیت‌های مختلف و قومیت‌های مختلف باشند. به‌علاوه اینکه طیف‌های مختلف بچه‌ها هم مدنظر باشند.

قطعا رده‌های سنی متفاوت است و وقتی وارد کلاس اول می‌شویم تعداد لغت کمتری دارد و تصاویر هم به این صورت است. در کلاس‌های اول نمی‌توان روی رنگ‌های پخته کار کرد و باید خلوص رنگ زیاد باشد و انتقال مفهوم سریع باشد. هرچه رده سنی بالاتر می‌رود آناتومی کامل‌تر و رنگ‌ها پخته‌تر شده و نتیجه زالیستی‌تر می‌شود.

این مسائل در شیوه‌نامه‌هایی در دنیا نوشته می‌شود. سازمان پژوهش برای کتاب‌های درسی کار را انجام می‌دهد و نمی‌دانم به نتیجه‌ای رسیدیا خیر. شیوه‌نامه‌ای تهیه می‌کنند و می‌گویند این در کلاس اول است و در بخش تصویرسازی این مسائل باید دقت شود، فونتی که استفاده می‌شود این مسائل را دارد، در بخش عکاسی این مسائل است، در بخش نوشتاری این مسائل باید مورد توجه باشد.

سال‌ها روی این مسائل کار می‌کنند و درنهایت تایید می‌کنند. وقتی تایید کردند باید براساس این شیوه‌نامه کار کنند. این که افراد بلد هستند یا تجربه دارند، بحث دیگری است. چارچوب‌ها به این روش مشخص می‌شود.

قوانین و ضوابط وجود دارد ولی اینکه چه میزان اجرا شود، بحث است.

بله، شیوه‌نامه‌ها بعد از ۴۰ سال قرار بود شروع شود و ما هم کمک‌هایی کردیم ولی خیلی آهسته آهسته جلوفرت‌ونمی‌دانم الان در چه موقعیتی است. اطلاع ندارم که تصویب شده یا خیر.

آموزش ارائه دهد، بهترین نوع آموزش است.

کدام کتاب را شما کار کردید و چه مولفه‌هایی برای شما مهم بود؟

برای من جذابیت کتاب مهم بود و بیشتر برای علوم حدود ۲۶ سال پیش کار کردم ولی مدت کوتاهی بود و برای مدتی کارهای من در دوره راهنمایی کتاب فارسی بود. قلم کار من بیشتر به درد نوجوانان می‌خورد و برای نوجوانان چند داستان کار کردم که برای درس فارسی بود. فکر می‌کنم دوم و سوم راهنمایی در ۱۸ سال پیش بود. برای همین می‌گویم ح